

Данило Радівілов

ІСНАД ТРАДИЦІЇ ІБАДІТІВ ОМАНУ

До виникнення ібадитських держав на периферії Халіфату (ІІ ст. г. / середина — друга половина VIII ст. н. е.) чи не єдиним політичним і ідеологічним центром ібадитів була Басра. З розширенням пропаганди (*да'ва*) ібадитських ідей за часів одного з лідерів басрійської ібадитської общини Абу 'Убайди Мусліма б. Абу Каріми (помер наприкінці 150-х рр. г. / близько 775 р. н. е.) і його наступника ар-Рабі' б. Хабіба б. 'Амра ал-Фарагіді (помер 170 р. г. / 786—787 рр. н. е.) були проголошенні ібадитські *імамати* у Хадрамауті і Ємені, Магрибі й Омані. Згодом *імамати* у Магрибі й Омані розвинулися в економічно й політично незалежні від 'Аббасидів держави, а Басра поступово втратила ознаки центру ібадитів. З цього часу (початок III ст. г. / IX ст. н. е.) провідними центрами доктринальної діяльності ібадитів стали Тагарт (Алжир) і Нізва (Оман), де сформувалися нові осередки ібадитської вченості, а місцеві '*алімі*' перебрали до себе нормотворчі функції басрійців. Знання вчених кіл Магриба й Оману спиралося на вже значною мірою канонізовану й систематизовану традицію ранніх басрійських діячів — Джабіра б. Зайда, Думама б. ас-Са'іба, Сухара б. ал-'Абда, Абу Нуха ад-Даггана, Джак'фара б. ас-Саммана, Абу 'Убайди Мусліма, ар-Рабі' б. Хабіба, що доводило авторитетність ібадитської релігійно-політичної доктрини, оригінальність ібадитської догми і подавало новий доктринальний субстрат продовженням традиції басрійських ідеологів. Підтверджує аутентичність ранньої традиції ібадитів і незмінність її фактичного змісту могла вибудовувана в ібадитській літературі лінія послідовної передачі “[істинного] знання” (*ал-'ілм*) від фундаторів ібадизму наступним поколінням ібадитських '*алімів*'. Через це якість наступності '*ілму*' ставала об'єктом особливої уваги під час розвитку ібадитської письмової традиції. Так, ібадитське джерело повідомляє, що знання ібадитів Оману спиралося на авторитет емісарів (*да'i*), відряджених ар-Рабі' б. Хабібом з Басри до Оману для проведення ібадитської пропаганди, — Абу-л-Мунзіра Башіра б. ал-Мунзіра, Муніра б. ан-Найїра, Муси б. Абу Джабіра, Мухаммада б. ал-Му'алли [ас-Сійар ал-'уманійя, 667]. Знання ранніх лідерів ібадитів Басри спиралося, в свою чергу, на авторитет Ібн 'Аббаса [там же, 664] — наголошується на зв'язку між Ібн 'Аббасом і Джабіром б. Зайдом, який подається духовним предтечею ібадитської догми й зі слів якого, як зазначає ібадитська традиція, Абу 'Убайди Муслім міг отримати '*ілм* [там же, 672]. Повідомляється, наприклад, що у день поховання Ібн 'Аббаса Джабір промовив над його могилою прощальне слово, визнавши Ібн 'Аббаса “учителем (rabbanî) цієї громади” [там же, 664]. Також наводиться хадіс, в якому твердиться, що Джабір отримав '*ілм* від “сімдесяти мужів Бадра”, серед яких виокремлюється Ібн 'Аббас [там же].

Простежити лінію наступності релігійного знання ібадитів Оману до VI ст. г. / XII ст. н. е., як її подає ібадитська письмова традиція, дозволяє збірний рукопис № 1082 Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка. Рукопис має назву *Тіджарат ал-'улама' ва-с-сійар ал-'уманійя* (“[Найкращий] товар (?) '*алімів* і оманські послання”). З даних титульного аркуша і колофона рукопису вітікає, що його переписка завершена 1332 р. г. / 1914 р. н. е. з протографа без купюр і доповнень (*харфан бі-харф*), однак імена замовника і переписувача, місце переписки не згадані. У колофонах ж зазначається, що протограф нашого списку виконано 1131 р. г. / 1719 р. н. е. переписувачем з Нізви Са'ідом б. 'Абдаллагом на замовлення шайха Мухаммада б. Сулаймана ан-Нізві ал-'Умані. Пагінація рукопису скідна, посторінкова. Остання сторінка має номер 697. На кожній парній сторінці

уміщено кустод (хафіз). На полях збережено посторінкову пагінацію протографа. Аркуші рукопису мають розмір 25 x 17 см, складені у курраси, але не зшиті. На сторінці по 23 рядки. Текст виконано чорним і подекуди червоним чорнилом. Почекр — акуратний насх. Текст рукопису складається з 43 частин, кожна з яких становить окремий твір. Більшість творів — дидактичні послання авторитетних ‘алімів (в ібадитській традиції — *cīru* [Wilkinson 1990, 35]), присвячені, як правило, правовим аспектам ібадитської доктрини.

Необхідність збереження і систематизації відомостей про видатних діячів ібадизму, формування єдиного для ібадитського середовища уявлення про духовні зв’язки між ними призвела до виникнення і побутування в письмовій традиції ібадитів творів довідково-біографічного змісту, які часто являють собою списки імен відомих ібадитів із лаконічними відомостями про них [Wilkinson 1976, 144—145]*. Саме за таким принципом укладено одну з частин рукопису *ас-Сійар ал-‘уманійя*, що міститься на с. 663—690 і має прескрипт *Сіфат насаб ал-‘улама’ ва-маатігім ва-булданігім ва-л-а’імма* (“Опис походжень, [обставин] смерті, країв ‘алімів та імамів”). Укладання “Опису” приписується ібадитському ‘аліму Мухаммаду б. ‘Абдаллагу б. Маддаду ан-Нізві (помер 917 р. г. / 1511 р. н. е.) [ас-Сійар ал-‘уманійя, 690], хоча є підстави твердити, що насправді у своїй сучасній редакції “Опис” є пізнішою переробкою твору Мухаммада б. ‘Абдаллага. “Опис” має характер збірного *мухтасара*. Його укладач запозичив відомості про ібадитських діячів II—Х ст. г. / VIII—XVI ст. н. е., передусім оманців, з різних джерел, які звичайно ним не згадуються. Нашу увагу привернув фрагмент твору з прескриптом *Фасл фі ма ’ріфат існад агл ал-фауз* (“Розділ повідомлення про існад [знання/віри] людей спасіння”) [там же, 674—676]. В ньому наводиться безперервна лінія наступності (*існад*) знавців ібадитської традиції, більшість яких походили з Оману або діяли там. *Існад* становить у творі єдину структурну одиницю — завершується коранічною цитатою, славослів’ям на адресу бога — і, очевидно, запозичений з невідомого нам джерела без купюр — це підтверджують слова упорядника: “Ось все, що я знайшов з існаду віри...”. Час складання *існаду* можна визначити приблизно за хронологічно останнім (за текстом — першим) із згаданих в ньому імен — відомо, що ‘алім Салама б. Муслім ал-‘Аутабі ас-Сухарі ал-‘Умані жив наприкінці V — на початку VI ст. г. / XI — XII ст. н. е. [Wilkinson 1990, 37]. Отож, у своєму остаточному вигляді *існад* міг скластися не раніше VI — початку VII ст. г. / XII — початку XIII ст. н. е. і, якщо вважати його частиною твору Мухаммада б. ‘Абдаллага ан-Нізві, не пізніше 917 р. г. / 1511 р. н. е.

Нижче подається переклад *існаду* (сс.674—676).

Розділ повідомлення про існад [знання/віри] людей спасіння і про те, як вони відрізняли його один від одного [1] Абу-л-Мунзір Салама б. Муслім¹ засвоїв [знання] від *шайха* Са‘іда б. Курайша — хай змилується над ним Бог. [2] Са‘ід б. Курайш засвоїв [знання] від Мухаммада б. Мухтара та інших *факігів*. [3] Мухаммад б. Мухтар засвоїв [знання] від *шайха* Абу-л-Хасана ‘Алі б. Мухаммада б. ‘Алі ал-Бісіяні². [4] Абу-л-Хасан ‘Алі б. Мухаммад ал-Асамм засвоїв [знання] від *шайха* Мухаммада б. Абу-л-Хасана ан-Нізвані і ‘Абдаллага б. Мухаммада б. Бараки³, а також від інших. [5] ‘Абдаллаг б. Мухаммад б. Барака засвоїв знання від Абу Маліка Гассана б. Мухаммада б. ал-Хідра ас-Саллані, Абу Марвана Сулаймана б. Мухаммада б. Хабіба та *імама* Са‘іда б. ‘Абдаллага б. Мухаммада б. Махбуба⁴. [6] Абу Малік Гассан б. Мухаммад б. ал-Хідр ас-Саллані, Абу Кахтан // Халід б. Кахтан ал-Гіджарі і Абу Марван Сулайман б. Мухаммад б. Хабіб засвоїли знання від Башіра⁵ і ‘Абдаллага⁶ — синів Мухаммада б. Махбуба⁶. [7] Башір і ‘Абдаллаг, сини Мухаммада б. Махбуба, засвоїли знання від

‘Аззана б. ас-Сакра ал-‘Акрі ан-Нізві⁷. [8] Ал-Фадл⁸, ‘Аззан і Абу-л-Му’сір⁹ засвоїли знання від Мухаммада б. Махбуба. [9] Мухаммад б. ‘Алі¹⁰, Мухаммад б. Махбуб і ал-Ваддах б. ‘Укба¹¹ засвоїли знання від Муси б. ‘Алі ал-Ізкаві¹² та інших *факігів*. [10] Муса б. ‘Алі, Мухаммад б. Гашім б. Гайлан засвоїли знання від Гашіма б. Гайлана ас-Сіджані¹³ та інших *факігів*. [11] Гашім б. Гайлан ас-Сіджані, Сулайман б. ‘Усман з селища ал-‘Акр засвоїли знання від Муси б. Абу Джабіра ал-Ізкані¹⁴ та інших *факігів*. [12] Муса б. Абу Джабір; Башір б. ал-Мунзір ан-Нізвані ал-‘Акрі¹⁴ з ал-‘Акра Нізві — також [відомо, що] від нього пішли бану зіяд з бану сама б. лу’ай б. галіб; Мунір б. ан-Найір ар-Рійамі ал-Джа’лані¹⁴ — він з куда’а б. малік б. хіміар; Махбуб б. ар-Рахіл¹⁴ і Мухаммад б. ал-Му’алла ал-Фашджі (?) ал-Кінді¹⁴ засвоїли знання від ар-Рабі‘ б. Хабіба б. ‘Умара ал-Фарагіді¹⁵, а також від інших *факігів* Басри. Ар-Рабі‘ мешкав у Басрі, у районі, який називають ал-Харбійя. [13] Ар-Рабі‘ б. Хабіб, ‘Абдаллаг б. Йахія Таліб ал-Хакк¹⁶ засвоїли знання від Абу ‘Убайди Мусліма б. Абу Каріми ал-Кабіра¹⁷ та інших *факігів*. [14] Абу ‘Убайда Муслім б. Абу Каріма, Дж‘а’фар б. ас-Самман¹⁸ і Джассас (?) засвоїли знання від Джабіра б. Зайда¹⁹. Його селище — Фірк²⁰. [15] Джабір б. Зайд засвоїв знання від Ібн ‘Аббаса²¹, ‘Абдаллага б. ‘Умара²² і ‘А’іші²³ — матері віруючих. [16] Джабір б. Зайд зустрів сімдесят *асхабів*²⁴ з тих, хто був при Бадрі, і засвоїв знання від них. Розповідали з його слів — хай буде вдоволений ним Бог, — як він сказав: я зустрів сімдесят чоловік з вчених людей і запам’ятав серед них лише одне Море²⁵, тобто Ібн ‘Аббаса — хай буде вдоволений ним Бог. Розповідають з його слів — хай буде вдоволений ним Бог, — як він сказав: я засвоїв [знання] від сімдесяти мужів Бадра²⁶. Серед них і серед багатьох інших я запам’ятав лише одне Море, тобто Ібн ‘Аббаса — хай буде вдоволений ним Бог. [17] ‘Абдаллаг б. ал-‘Аббас [засвоїв знання] від ‘Умара б. ал-Хаттаба²⁷ і ‘А’іші бінт Абу Бакр — хай буде вдоволений ними обома Бог, — а також від інших *асхабів*. [18] ‘А’іша і *асхаби* засвоїли знання від Пророка — хай благословить його Бог і врятує. [19] Пророк — хай благословить його Бог і врятує — засвоїв знання від Джібріла²⁸ — хай благословить Бог їх обох. [20] Джібріл — хай благословить його Бог — від Бога — великий Він і всевишній. Бог сказав — славне Його ім’я: “Істинно, він одкровення Господа світів. Вірний дух згори послав його на твоє серце, щоб ти був проповідником чистою арабською мовою”²⁹. Немає для наклепника у нашій вірі // слабкого місця. Немає у того, хто про неї розповідає, жала. Слава Богові за те, що Він повів нас вірним шляхом, [за те, що] Він нам дав і чим обдарував. “Бог з тими, хто [Його] боїться і чинить добро”³⁰.

Дані існаду можна подати у наступному графічному вирішенні.

Бог

Джабра’іл

Мухаммад

асхаби ‘Умар б. ал-Хаттаб

Ібн ‘Аббас ‘А’іша ‘Абдаллаг б. ‘Умар

Джабір б. Зайд

Джа‘фар б. ас-Самман Абу ‘Убайда Муслім Джассас?

‘Абдаллаг б. Йахія ар-Рабі‘ б. Хабіб

Башір б. ал-Мунзір Мунір б. ан-Найір Муса б. Абу Джабір Махбуб б. ар-Рахіл
Мухаммад б. ал-Му‘алла

Гашім б. Гайлан Сулайман б. ‘Усман

Мухаммад б. Гашім Муса б. ‘Алі

Мухаммад б. ‘Алі Мухаммад б. Махбуб ал-Ваддах б. ‘Укба

ал-Фадл б. ал-Хаварі‘Аzzan б. ас-Сакр Абу-л-Мусір ас-Салт

Башір б. Мухаммад б. Махбуб

Абу Кахтан Халід б. Кахтан Абу Малік Ґассан б. Мухаммад б. ал-Хідр Абу Марван
Сулайман б. Мухаммад Са‘ід б. ‘Абдаллаг б. Мухаммад

Мухаммад б. Абу-л-Хасан ан-Нізвані‘Абдаллаг б. Мухаммад б. Барака

Абу-л-Хасан ‘Алі б. Мухаммад ал-Бісіяні

Мухаммад б. Мухтар

Са‘ід б. Курайш

Абу-л-Мунзір Салама б. Муслім

Як бачимо, кожне покоління передавачів знання в *iṣnād* відстоїть від попереднього на 20—30 років. Таким чином, зв’язок між поколіннями реальний, а дані *iṣnādu* можна вважати хронологічно послідовними. *Iṣnād* сягає бога, у чому виявляється претензія ібадитів на виключне володіння “істинним знанням” у його оригінальному, неперекрученому вигляді. Незважаючи на наявність в *iṣnādі* родинних зв’язків, неважко помітити, що в цих випадках традиція могла передаватися поза рамками родинної наступності. Так, між Махбубом б. ар-Рахілем [12] і його сином Абу ‘Абдаллагом Мухаммадом б. Махбубом [9] два покоління передавачів. Причому Мухаммад засвоїв традиційне знання не від батька, а через Мусу б. ‘Алі і Гашіма б. Гайлана від Муси б. Абу Джабіра [9, 10, 11]. Сини Мухаммада б. Махбуба, ‘Абдаллаг і Башір [7], засвоїли ‘ілм від батька, але теж опосередковано — через ‘Аzzана б. ас-Сакра [7, 8].

Разом з відомостями про якість наступності серед ібадитських діячів *iṣnād* містить інші дані про деяких ‘алімів — зокрема подаються назви племен, з яких вони походили, зазначаються місця проживання. В *iṣnādі* наводяться два *хадіси* Джабіра б. Зайда. З

незначними варіаціями вони дублюють один одного і, ймовірно, запозичені упорядником з різних джерел. *Хадісі* форсують зв'язок між Джабіром і Ібн 'Аббасом і підкреслюють його очевидність. Особливу увагу до ланки Джабір—Ібн 'Аббас можна пояснити її місцем в *існаді* — через харизматичних посередників вона дозволяє з'єднати власне ібадитську традицію з традицією ранніх мусульманських авторитетів і звести її далі до Мухаммада.

Оцінюючи наш *існад* як доволі важливе джерело для подальшого дослідження історії й доктрини ібадитів, зауважимо: *існад*, як і твір, частину якого він становить, являє собою одну з форм доктринальної самоідентифікації ібадитів, спосіб раціоналізації ібадитами власної історії, тому несе ідеологічне навантаження. Отож фактичний матеріал, що міститься в *існаді*, вимагає критичного ставлення навіть за умови його хронологічної узгодженості.

КОМЕНТАРІ

¹*Абу-л-Мунзір Салама б. Муслім* — ібадитський 'алім кінця V — початку VI ст. г. / XI — XII ст. н. е., автор відомого твору з права *Кітаб ад-дійа* [ас-Сійар ал-'уманійя, 669, 670; Wilkinson 1990, 37].

²*Абу-л-Хасан 'Алі б. Мухаммад ал-Бісайі* — ібадитський 'алім середини V ст. г. / XI ст. н. е. [Wilkinson 1976, 152; Wilkinson 1990, 38]. Рукопис *ас-Сійар ал-'уманійя* містить дві *сіри* Абу-л-Хасана [ас-Сійар ал-'уманійя, 160—186; 356—382]. Інші дві частини цього ж рукопису мають заголовки “Відповідь шайха Абу-л-Хасана” [там же, 571—580] і “Зі слів шайха Абу-л-Хасана...” [там же, 327—329]. Вони містять правові оцінки подій, що відбувалися під час *імамату* Хафса б. Рашида (середина V ст. г. / XI ст. н. е.).

³*Абу Мухаммад 'Абдаллаг б. Мухаммад б. Барака* — ібадитський *факіг* кінця IV — першої половини V ст. г. / X — XI ст. н. е., походив з бану саліма, з селища Багла поблизу Нізви [ас-Сійар ал-'уманійя, 668]. Ібн Барака — автор *Джамі'*, одного з найбільш авторитетних творів з ібадитського *фікгу*, і коментарів на одновимінний твір свого попередника Абу Джабіра Мухаммада б. Дж'ഫара [Wilkinson 1976, 151—152; Wilkinson 1990, 37]. Рукопис *ас-Сійар ал-'уманійя* містить твір Ібн Бараки *Кітаб ал-мувараса* [ас-Сійар ал-'уманійя, 456—480], а також його *сіру* [там же, 480—498].

⁴*Абу-л-Касім Са'ід б. 'Абдаллаг* — ібадитський *імам*, вбитий у 328 р. г. / 939—940 pp. н. е. [ас-Сійар ал-'уманійя, 677]. Абу-л-Касім походив із знаменитої ібадитської родини — він онук Абу 'Абдаллага Мухаммада (прим. 6) і правнук Абу Суфіана Махбуба б. ар-Рахила (прим. 14) [Wilkinson 1976, 149—150]. Ібадитська традиція порівнює Са'іда з першим ібадитським *імамом* в Омані ал-Джуландою б. Мас'удом (131—133 р. г. / 748—751 pp. н. е.) і, підкреслюючи вченість Абу-л-Касіма, вважає його достойнішим за ал-Джуланду [ас-Сійар ал-'уманійя, 673; Salil b. Razik, 29—30].

⁵*Абу-л-Мунзір Башір б. Мухаммад б. Махбуб, 'Абдаллаг б. Мухаммад б. Махбуб* — сини Абу 'Абдаллага Мухаммада б. Махбуба (прим. 6). Башір відомий своїм твором *Кітаб ал-мухаріба*, у якому розглядаються правові положення, що регламентують застосування утаювання віри (*такійя*) [Wilkinson 1976, 149; Wilkinson 1990, 36]. Рукопис *ас-Сійар ал-'уманійя* містить *сіру* Абу-л-Мунзіра [ас-Сійар ал-'уманійя, 150—160]. 'Абдаллаг названий серед трьох *факігів*, які вважалися в ібадитському середовищі наприкінці III ст. г. / IX ст. н. е. “притулком [справедливості] для оманців” [там же, 673].

⁶*Абу 'Абдаллаг Мухаммад б. Махбуб б. ар-Рахіл* (помер 260 р. г. / 873 р. н. е.) —

син останнього лідера ібадитської громади у Басрі Абу Суф'яна Махбуба (прим. 14). Абу 'Абдаллаг, відомий знавець ібадитської традиції, діяв під час *імамату* Муганні б. Джайфара (226—237 рр. г. / 841—851 рр. н. е.) [Wilkinson 1976, 149]. У роки правління наступного *імама* ас-Салта б. Маліка (237—272 рр. г. / 851—886 рр. н. е.) Абу 'Абдаллаг був “серед мусульман найвідомішим вченістю і благочестям” [Salil b. Razik, 19]. Він одним з перших присягнув ас-Салту, у 249 р. г. / 863—864 рр. н. е. був призначений *каді* Сухару і залишався ним до своєї смерті [ас-Сійар ал-'уманійя, 692]. Відомі *сіри* Абу 'Абдаллага ібадитам Ємену і Хадрамаута [Wilkinson 1990, 36]. З посиланням на Абу 'Абдаллага ібадитське джерело наводить цінні відомості про якість наступності традиції серед ранніх ібадитських авторитетів [ас-Сійар ал-'уманійя, 671—673; Радівілов 1995—1996].

⁷ Абу *Му'авія* 'Аззап б. ас-Сакр *ан-Нізві* — ібадитський *факіг*, помер 268 або 278 р. г. / 881—882 або 891—892 рр. н. е. [ас-Сійар ал-'уманійя, 678].

⁸ *Ал-Фадл* — юмовірно ібадитський *факіг* Абу Мухаммад ал-Фадл б. ал-Хаварі (загинув 278 р. г. / 891—892 рр. н. е.) — походив з бану сама б. лу'ай б. галіб, з селища Ізкі [Wilkinson 1976, 150]. Ал-Фадл очолив опозицію *імамові* 'Аззану б Таміму (277—280 рр. г. / 890—893 рр. н. е.), але загін *імама* завдав ал-Фадлові поразки [ас-Сійар ал-'уманійя, 677, 678, 694].

⁹ Абу-л-*Му'сір* ас-Салт б. Хаміс — відомий ібадитський 'алім з селища Багла [ас-Сійар ал-'уманійя, 668]. Абу-л-Му'сір згаданий серед тих, хто брав участь у виборах *імама* ас-Салта б. Маліка [Wilkinson 1976, 150], і тих, хто згодом відмовився присягнути наступному *імамові* Рашиду б. ан-Надру (272—277 рр. г. / 886—890 рр. н. е.), вважаючи законним *імамом* ас-Салта б. Маліка до його смерті у 275 р. г. / 889 р. н. е. [ас-Сійар ал-'уманійя, 693]. Рукопис *ас-Сійар ал-'уманійя* містить два твори Абу-л-Му'сіра — *ал-Ахдас ва-с-сіфат і ал-Байан ва-л-бурган* [там же, 6—60].

¹⁰ Мухаммад б. 'Алі (помер 249 р. г. / 863 р. н. е.) — згаданий серед тих, хто першими присягнули *імамові* ас-Салту б. Маліку [ас-Сійар ал-'уманійя, 676, 678].

¹¹ Абу Зіяд ал-Ваддах б. 'Укба — намісник *імама* Гассана б. 'Абдаллага (192—207 рр. г. / 808—823 рр. н. е.) у місцевості Сума'іл [Salil b. Razik, 14].

¹² Муса б. 'Алі ал-Ізкаві — жив у 177—230 (231) рр. г. / 793—844 (845) рр. н. е. [ас-Сійар ал-'уманійя, 677, 678, 682]. Джерела фіксують діяльність Муси б. 'Алі під час *імамату* Гассана б. 'Абдаллага [Salil b. Razik, 14; ас-Сійар ал-'уманійя, 218—219]. “Вчений шайх Муса” консультував общину з питання усунення *імама* 'Абд ал-Маліка б. Хаміда (207—226 рр. г. / 823—841 рр. н. е.) [Salil b. Razik, 15].

¹³ Абу-л-Валід Гашім б. Гайлан ас-Сіджасі — ібадитський 'алім кінця II — початку III ст. г. / кінця VIII — початку IX ст. н. е. Відоме його послання *імамові* 'Абд ал-Маліку б. Хаміду [ас-Сійар ал-'уманійя, 340—346]. Абу-л-Валід і його син Мухаммад поховані у селищі Сіджа в Омані [там же, 668].

¹⁴ Муса б. Абу Джабір, Башір б. ал-Мунзір, Мунір б. ап-Найір, Мухаммад б. ал-Му'алла — ібадитська традиція називає їх “тими, хто приніс знання з Басри й Іраку в Оман від ар-Рабі' б. Хабіба”. Муса, Башір, Мунір і Мухаммад складали групу емісарів (*хамалат ал-'ілм*), відряджену ар-Рабі' б. Хабібом з Басри для проведення ібадитської пропаганди в Омані. Згодом Башір б. ал-Мунзір (помер 178 р. г. / 794 р. н. е.), Муса б. Абу Джабір (помер 181 р. г. / 797 р. н. е.) і Мухаммад б. ал-Му'алла взяли безпосередню участь у підготовці й проголошенні *імамату* Мухаммада б. 'Аффана (177—179 рр. г. / 793—796 рр. н. е.) [ас-Сійар ал-'уманійя, 677, 690—691; Salil b. Razik, 10]. Мунір продовжував діяти під час правління *імама* Гассана б. 'Абдаллага — відома *сіра* Муніра

б. ан-Найїра, адресована цьому *імамові* [ас-Сійар ал-‘уманійя, 269—280].

Абу Суфіан Махбуб б. ар-Рахіл — лідер общини ібадитів Басри після Ва’іла б. Айуба [Wilkinson 1976, 149]. Ібадитське джерело називає Махбуба б. ар-Рахіла “головою да ‘ви” (*ра’с ад-да ‘ва*) і “керівником [общини] на Сході” (*муқаддам фі-л-машрік*) [Abu Zakariya, 81]. Під час *імамату* ал-Муганні б. Джайфара Махбуб консультував оманців у питаннях права. Відомі послання Махбуба “людям Оману” і “людям Хадрамаута” стосовно “справи Гаруна б. ал-Йамані” [ас-Сійар ал-‘уманійя, 231—260]. Абу Суфіан почав збір і запис біографічних відомостей про перших ібадитів, поклавши початок історіографічній традиції в ібадитській літературі. Його *Кітаб* не зберігся в оригінальному вигляді, але дійшов до нас у ремінісценсіях ібадитських авторів VII—X ст. г. / XIII—XVI ст. н. е. [Wilkinson 1990, 35].

¹⁵*Ар-Рабі’ б. Хабіб* (помер 170 р. г. / 786 р. н. е.) — один з лідерів ібадитів Басри, наступник Абу ‘Убайди Мусліма (прим. 17). Ар-Рабі’ б. Хабіб походив з оманського селища Гадфан поблизу Сухара, куди й повернувся наприкінці життя, передавши свої повноваження у Басрі Ва’ілу б. Айубу [ас-Сійар ал-‘уманійя, 667, 672, 683; Wilkinson 1982, 142]. Пізніші ібадити вважають ар-Рабі’ видатним *мұхаддісом*, знавцем ібадитського ‘ілму’ [ас-Сійар ал-‘уманійя, 672]. Ар-Рабі’ відомий також як укладач авторитетної в ібадитському середовищі збірки *хадісів* *Мұснад* або *ал-Джамі’ ас-сахіх* [Wilkinson 1982, 135].

¹⁶*Абдаллаг б. Йахія Таліб ал-Хакк* — ібадитський *імам* у Хадрамауті і Ємені. *Імамат* ‘Абдаллага б. Йахії ал-Кінді був проголошений у Хадрамауті наприкінці 128 р. г. / 746 р. н. е. Незабаром ‘Абдаллаг зайняв Сану і розповсюдив свою владу на Ємен. Під час хаджсу 129 р. г. / 747 р. н. е. його ібадити без бою увійшли до Мекки, а наступного року оволоділи Мединою [ат-Табарі, VII, 375, 394, 400; Ібн ал-Асір, IV, 307, 314, 316; Lewicki 1959, 3—9]. *Імамат* Таліб ал-Хакка готовався за активною участю Абу ‘Убайди Мусліма (прим. 17) — він надіслав з Басри до Хадрамаута зброю і велику суму грошей [Lewicki 1959, 6—7]. В *імаматі* Таліб ал-Хакка значну роль відігравали ібадити-оманці — два його сподвижники, Абу Хамза ал-Мухтар і Балдж б. ‘Укба, були аздитами і походили з оманського селища Маджазз [ас-Сійар ал-‘уманійя, 665].

¹⁷*Абу ‘Убайде Муслім б. Абу Каріма* (помер наприкінці 150-х рр. г. / близько 775 р. н. е.) — ібадитська традиція подає Мусліма духовним наступником Джабіра б. Зайда (прим. 19), одним з лідерів басрійської ібадитської общини середини II ст. г. / середини VIII ст. н. е. З іменем Абу ‘Убайди пов’язані систематизація ібадитської доктрини і початок великомасштабної пропаганди ібадитських ідей за межами Басри. Вважається, що саме він підготував і відрядив до Магриба групу *да’і*, до якої належав ‘Абд ар-Рахман б. Рустам — засновник ібадитської династії Рустамідів у Тагарті [Abu Zakariya, 36].

¹⁸*Джас’фар б. ас-Самман* — старший сучасник Абу ‘Убайди, один з його вчителів. Джерело називає Джас’фара у складі ібадитської делегації до ‘Умара II. Під час спору про праведність — неправедність смерті ‘Усмана учасникам делегації начебто вдалося переконати сина ‘Умара, ‘Абд ал-Маліка, у правильності своїх поглядів [ас-Сійар ал-‘уманійя, 666].

¹⁹*Абу-и-Ша’са’ Джасабір б. Зайд* (помер у 93 або 103 р. г. / 711—712 або 721—722 рр. н. е.) — аздит-йахмадит з оманського селища Фірк [ас-Сійар ал-‘уманійя, 664]. Ібадитська традиція подає Джабіра ідейним фундатором руху, однак є підстави твердити, що роль Джабіра у становленні ібадитської доктрини значно перебільшена пізнішою традицією [Wilkinson 1982, 134—135].

²⁰*Фірк* — селище в Омані між Манахом і Нізвою [ас-Сійар ал-‘уманійя, 664].

²¹ *Абдаллаг б. ал-‘Аббас* (помер 67 або 68 р. г. / 686—687 або 687—688 рр. н. е.) — двоюродний брат Мухаммада. У мусульманській і, зокрема, в ібадитській традиції — неперевершений знавець переказів про Мухаммада, коментатор Корану, знавець права.

²² *Абдаллаг б. ‘Умар б. ал-Хаттаб* (помер 73 р. г. / 692—693 рр. н. е.) — старший син халіфа ‘Умара I (прим. 27). ‘Абдаллаг б. ‘Умар був наближений до Мухаммада, що дозволило йому посісти особливе місце серед найбільш авторитетних знавців мусульманської традиції після смерті пророка. Під час третейського розгляду в Думат ал-Джандал Абу Муса ал-Аш’арі висунув кандидатуру ‘Абдаллага у якості компромісної альтернативи Му‘авійі й ‘Алі, але не був підтриманий ‘Амром б. ал-‘Асом [ат-Табарі, V, 68—69; Ібн ал-Асір, III, 168].

²³ *А’іша бінн Абу Бакр* (померла 58 р. г. / 678 р. н. е.) — улюблена жінка Мухаммада, донька першого “праведного” халіфа Абу Бакра ас-Сіддіка. Після смерті ‘Усмана ‘А’іша вступила в союз з Талхою і аз-Зубайром і склала разом з ними опозицію ‘Алі, у чому, згідно з ібадитськими уявленнями, незабаром розказялася — покаяння (*тавба*) ‘А’іші прийняли Абу Білал ал-Мірдас і Джабір б. Зайд [Wilkinson 1982, 134]. Ібадитське джерело залучає ‘А’ішу до числа вибраних жінок (*мустафайат*) дому пророка Мухаммада [ас-Сійар ал-‘уманійя, 688].

²⁴ *Асхаби* — сподвижники Мухаммада. Після смерті пророка *асхаби* виступали авторитетними носіями його традиції.

²⁵ *Море* — цим словом (*бахр*) ібадити іменують Ібн ‘Аббаса (прим. 21). Символізація образу моря у значенні повноти й неосяжності езотеричного знання сягає коранічної оповіді про Мусу [Коран, 18:59—81].

²⁶ *Сімдесят мужів Бадра* — біля колодязів Бадр неподалік від Медини 17 або 19 рамадану 2 р. г. / 13 або 15 березня 624 р. н. е. Мухаммад вперше завдав значної поразки мекканцям. Оскільки перемога мусульман тлумачилася як результат божого благовоління, пізніше *асхаби*-учасники бою вважалися носіями особливого знання, отриманого безпосередньо від Мухаммада.

²⁷ *Умар б. ал-Хаттаб* — другий з “праведних” халіфів. В ібадитській традиції *імамат* ‘Умара вважається “угодним мусульманам”, оскільки “в ньому не було ніякого сумніву, підозри, розбрата” [ас-Сійар ал-‘уманійя, 295—296].

²⁸ *Джібріл* — один з ангелів, наближених до Бога (*мукаррабун*). Згідно з мусульманськими уявленнями, саме через Джібріла Мухаммад отримував одкровення.

²⁹ Коран, 26:192—195.

³⁰ Коран, 16:128.

ПРИМІТКИ

* Деякі з подібних творів, відомі за публікаціями Т. Левицького, — *Тасмійат шуйух Джабал Нафуса ва-курагум* (“Наведення імен шайхів Джабал Нафуса і їхніх селищ”) [Lewicki 1955; Lewicki 1961, 129—130], *Зікр асма’ ба ‘д шуйух ал-вагбіїйа* (“Згадка про імена деяких шайхів-вагбітів”) [Lewicki 1961, 131—132] — походять з Магриба і свідчать про наявність укладання таких “довідників” у вчених колах магрибінських ібадитів VI—IX ст. г. / XII—XV ст. н. е. Практика укладання “списків ‘алімів” була поширена й у ібадитів Оману [Wilkinson 1976, 144—145].

ЛІТЕРАТУРА

- Ібн ал-Асір — Ібн ал-Асір. 1978. **Ал-Каміл фі-т-та'pix.** Т. 1—12. Бейрут.
- Коран.** 1990. Репринт. воспроизведение изд. 1907 г. Пер. с араб. Г. С. Саблукова. Т. 1—2. Москва.
- ас-Сійар ал-‘уманійя — рукопис №1082 Тіджарат ал-‘улама’ ва-с-сійар ал-‘уманійя Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка.
- ат-Табарі — Абу Дж‘а‘фар Мухаммад б. Джарір ат-Табарі. Та'pix ар-русул ва-л-мулук. Т. 1—12. Каїр, с. а. [1979 ?].
- Abu Zakariya — Abu Zakariya Yahya ibn Abi Bakr. **Kitab siyar al-a'imma wa akhbarihim.** Texte йتابлі et annoté par Isma'il al-‘Arabi. Alger, 1979.
- Salil b. Razik — Salil b. Razik. **History of the Imâms and Seyyids of ‘Omân.** Translated and edited with notes, appendices, and an introduction by G. P. Badger. Cambridge, 1871.
- Радівілов Д. 1995—1996. “Декілька повідомлень про ранніх знавців ібадитської догми”. **Східний світ**, № 2—1. Київ.
- Lewicki T. 1955. **Études ibādites Nord-Africaines.** Tasmiya šuyūḥ Ḡabal Nafūsa wa-qurāhūm. Texte arabe avec introduction, commentaire et index. Warszawa,
- Lewicki T. 1959. “Les Ibadites dans l’Arabie du Sud au moyen vge”. **Folia Orientalia.** Vol. 1, f. 1.
- Lewicki T. 1961. “Les historiens, biographes et traditionnistes ibadites-wahbites de l’Afrique du Nord du VIIIe au XVIe siècle”. **Folia Orientalia.** Vol. 3, f. 1—2.
- Wilkinson J. C. 1976. “Bio-bibliographical Background to the Crisis Period in the Ibadi Imamate of Oman (End of 9th to end of 14th century)”. **Arabian Studies**, № 3.
- Wilkinson J. C. 1982. “The Early Development of the Ibadi Movement in Basra”. **Studies on the First Century of Islamic Society.** Carbondale.
- Wilkinson J. C. 1990. “Ibadi Theological Literature”. **Religion, Learning and Science in the ‘Abbasid Period.** Cambridge.

